

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 1 - 2
1975

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1975

Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları

Çeviren : Yusuf Ziya KAVAKÇI

Muhammad HAMİDULLAH

Çin ve İslam arasındaki münasebetler bir bakıma İslam öncesi Çin-Arap temaslarının bir devamıdır. Asya kıtasının en doğusundaki Çin ile en batısındaki Arabistan, coğrafi bakımdan birbirinden çok uzak iki parçadır; ancak müteşebbis insanlar için bu mesâfe aşılabilir bir mâni değildir.

Tasvirî yazılarına bakarsak Çinliler belki de bugüne kadar yer yüzünde kalabilmiş en eski medeniyetin sahibidirler. Çalışkan ve zeki bir millet olan Çinliler insanlığa nice yeni şeyler hususunda hizmette bulunmuşlardır. Meselâ dünyada ilk defa gazete neşredenler onlardır. Meşhur İpek Yolunu meydana getiren ipek sanayiini kendilerine borçluyuz. Aşağıdaki paragraf'da bilhassa temas edeceğimiz başka şeyler de mevcuttur. Arabistan'la da ticârî münasebetlerde bulunmalarına hayret edilmemelidir :

En eski islami vesika hicrî 14. yıl tarihini taşır. Aynı senenin Ramazan veya Şa'ban ayında 'Utba b. Gazvân, Ubulla (Eski Basra)'yı fethedince halife Ömer'e aşağıdaki raporu gönderdi: «... Emmâ ba'd; Umân'dan, Bahreyn'den, Fars'tan, Hind'den ve Çin'den gelen yelkenlilerin uğradıkları deniz limanı bulunan Ubulla'yı bizim elimize nasıbettiğini; Allah'ın bize onların altınlarını ve gümüşlerini, kadınlarını ve çocuklarını verdiğini bil ve bunun için ona hamdet. İnşâallah ben bunun tafsilatını size yazacağım». (Dineverî, al-Ahbâr al-Tıvâl, Leiden neşri, s. 123).

al-Mas'ûdî, Çinli tüccarların ticarî mallarını yelkenlilerle doğu Arabistan'a kadar getirdiklerini, Umân limanlarını ziyaret ettiklerini ve

Übulla (modern Basra)'ya kadar mallarını yükleyip taşıdıklarını kaydeder¹.

Daha eski bir müellif olan İbn al-Kalbî 'Umân'daki panayırlar hakkında aşağıdaki mühim ve dikkat çekici rivâyetlerde bulunur² :

«Bu panayırlardan bir tanesi Suriye ile Hicaz arasındaki Dûmat al-Candal'de yapılmakta idi... Onlar oradan Hacar yakınındaki *al-Muşakkar*'a giderlerdi. İranlılar ticarî emtialarıyla denizi katederek buraya gelirlerdi. 'Abd al-Şays ve Tamîm kabileleri bu civarda yaşıyorlardı; fakat başkanları Tamîm'den gelirlerdi... bu kabile, başkanları Banū Naşr ailesini Hîra'ya ve Banu'l-Mustakbir'i de 'Umân'a tayin eden İran kralları tarafından burada istihdam ediliyorlardı. Adı geçen prensler bu panayırlarda ziyâfet verirler, Dûmat al-Candal'ın kralları imişler gibi davranırlar ve panayırları ziyâret eden tâcirlerden öşür toplardı... Bundan sonra 'Umân'da Suhâr panayırları mevcuttu... ve kral al-Culandâ İbn al-Mustakbir, orada gümrük âşârını toplardı. Bundan sonra Arabistan'ın iki büyük limanından biri bulunan Dabâ panayırları gelirdi. Sind'den, Hint (Hindistan)'ten, Çin'den tâcirler, doğu milletleri ve batı halkı hep oraya gelirdi... al-Culanda İbn al-Müstakbir gerek orada ve gerekse Suhâr panayırlarında gümrük âşârını toplar ve başka yerlerin krallarının davrandıkları gibi davranırdı...»

Aşağıdaki iki rivâyetin de gösterdiği gibi bu Dabâ panayırları İslam devirlerine kadar devam etmiştir :

(a) Peygamber olmadan önce Hz. Muhammed'in burasını bizzat ziyâret ettiği anlaşılıyor. Büyük muhaddis İbn Hanbel bu münasebetle şu teferruatı vermektedir³ :

«'Abd al-Şays kabilesinden Hz. Peygambere gelmiş bulunan delegeler heyeti mensuplarından biri bana şöyle dedi : Biz ona

1 *Murûc al-Zahâb*, I, 308. Bu mevzuda T. Lewicki'n *Rocznik Orjentalistyczny*, Lvov, 1956, vol. XI, s. 173-186'da neşredilen fransızca «Les premiers commerçants arabes en Chine» makalesine baş vurulabilir).

2 bkz. Meşhur monografı *Asvâk al-'Arab* (İbn Hâbib'in *al-Muḥabbar*, s. 263-268'ında, al-Marzûkî'nin *al-Azmina ve l-Amkina*, I, 161-170'ında, al-Ya'kûbî'nin *Ta'riḫ*, I, 313-315'inde ve sair yerlerde tekrar edilmiştir).

3 *Musnad*, IV, 206.

diğerleri arasında *ta'dûd* veya *barni* hurmalarıyla dolu bir çanta hediye ettik.

— 'Nedir onlar' diye sordu. Biz bir hediye, diye cevap verdik. Bir hurma tanesini aldığımı, sonra yerine koyduğunu ve şöyle dediğini zannederim :

— 'Onu aileme götürün'. Hey'et kendisine bir çok sualler sordu ki biri içki hakkında idi. Hz. Peygamber cevap verdi :

— '(Memleketinizde) *dubbâ*, *hantam*, *nakîr* ve *muzaffat* denen kaplardan içmeyin ve fakat ... lardan için'. Birimiz şöyle dedi:

— '*Dubbâ*, *hantam*, *nakîr*, ve *muzaffat*'ın ne olduğunu nasıl biliyorsunuz'? Şöyle cevap verdi :

— 'Onların ne olduğunu çok iyi biliyorum. Hacer bölgesinin hangi kısmının en kuvvetli olduğunu (bana söyleyin)'. Biz :

— '*al-Muşakkar*' dedik. Şöyle cevap verdi :

— 'Allah'a yemin ederim ki sanki oraya girmiş ve kapısının anahtarını elime almış gibiyim...' 'Abd al-Şays hey'eti azalarından biri şöyle dedi : Biz Hz. Peygambere geldik; bizi gördüğü için çok memnun oldu. Halka yaklaşıncaya bize yer açtılar, orada oturduk, Hz. Peygamber bize hoş geldiniz dedi ve bize dua etti. Sonra bize baktı ve şöyle dedi :

— 'Başkanınız ve mes'ûlünüz kimdir?' Hepimiz al-Munzir İbn 'Â'iz'i gösterdik. Sonra Hz. Peygamber buyurdu :

— 'Cephesinde yara izi olan (bunun arapçası al-aşacc'dır) mı?'; kendisine bu lâkabın verildiği ilk gündü. Biz cevap verdik :

— 'Evet, ey Allah'ın Resûlü' al-Aşacc halktan ayrıldı, halkın develerinin ayaklarını bağladı, yüklerini hazırladı, kendi yükünü onlarınkinden ayırdı, yol elbiselerini çıkardı, en iyi elbiselerini giyindi ve sonra Peygambere geldi. Hz. Peygamber ayağını uzatmış ve bir yastığa dayanmıştı. Fakat Aşacc yaklaşıp halk ona yer ayırınca ve Yâ Aşacc, buraya otur, deyince Hz. Peygamber dik oturdu, ayaklarını çekti ve şöyle dedi :

— 'Buraya otur ey Aşacc' ve o peygamberin sağ tarafında oturdu. Hz. Peygamber dik oturdu ve ona hoş geldin dedi, kendisine çok iyi muamele etti, memleketi hakkında ona bazı so-

ular sordu, Hacer bölgesindeki *al-Şafâ* ve *al-Muşakkar* gibi şehirlerin isimlerini zikretti. Al-Aşacc hayretler içinde kaldı ve şöyle dedi :

— ‘Anam babam sana feda olsun, şehirlerimizin isimlerini bizden daha iyi bilir gözükiyorsunuz’. Hz. Peygamber cevap verdi :

— ‘Hakikaten ben sizin memleketinizi gezdim ve bana çok geniş gezme imkânı verildi...».

(b) Dabâ ve ‘Umân halkının islamiyeti kabul ettikleri, hayatının daha sonraki bir devresinde Hz. Peygamber Dabâ’ya hususî bir vali tayin etti⁴. Bu, oranın iktisadî bakımdan ehemmiyeti, büyük limanı ve milletlerarası önemi haiz olacak derecede mühim bulunan yıllık panayırı dolayısıyla olmalıdır.

Çinli tâcirler Dabâ’ya geldikleri için ve İslam Peygamberi de bölgeyi iyi bir şekilde ziyaret etmiş bulunduğu için Hz. Peygamberin onlarla karşılaşmış olması, sanayilerini takdir etmesi ve Çin’den Doğu Arabistan’a gelme işinin ne kadar zaman aldığı hususunda belki de sual sorduğu ve yelkenlilerle bir kaç ay aldığı cevabıyla çok uygulandığı neticesi reddedilemez. O halde daha sonra kendi sahâbesine şu tavsiyede bulunmasına neden şaşılınsın : «İlim talebi her müslüman vazifesi olduğundan Çin’de de olsa ilim peşinde koşunuz»⁵.

İslamla Siyasî Temaslar

Hz. Peygamberin muhtelif krallara kendilerini İslama davet eden mektupları arasında Çin imparatoruna hitabeden bir tanesinin de mevcut olduğu hususunda Çin kaynaklarınca verilen bir bilgiyi ilk arap kaynaklar kaydetmemektedir. Bundan bahseden çok eski bir Çin kitâbesi, elçinin cevapla birlikte Medine’ye döndüğünü, Hz. Peygamberin irtihâli dârı beka etmesinden sonra yerleşmek üzere tekrar Çin’e geri geldiğini, günümüze kadar devam eden dinî ziyaretlere mevzû olan türbesinin orada olduğunu ilâve eder⁶.

4 Balâzuri, *Ansâb*, I, 529.

5 İbn ‘Abd al-Barr, *Câmi’ Bayân al-‘İlm* ve başka eserler.

6 bkz. Bretschneider, *Knowledge possessed by the Ancient Chinese of the Arabs*; Broomhall Marshal, *Islam in China*.

Arap tarihçileri, Halife Hz. Ömer zamanındaki yıldırım fetihler sırasında İran imparatorunun sadece kendi eski düşmanı Bizans imparatorundan değil de (bazı bölgelerde müslümanlar Bizans ve İran birleşmiş kuvvetleriyle karşılaşmış ve onları söküp atmışlardır) aynı zamanda Çin imparatorundan da yardım istemesine mecbur edecek kadar doğu sınırının çok sıkıştırıldığını zikrederler. Çin müfrezesi geldi ve fakat müslümanlar bunu kolayca yok ettikleri için onların varlığının hiç bir faydası olmadı.

Halife Hz. Osman zamanında İslam orduları, İran ve Türkistan'a aşmış ve Mâverâ'un-Nehr'e nüfûz etmiştir. Bu hâdise, Müslümanlar yönünden al-Balâzurî tarafından ve ayrıca, Barthold'un «*Turkestan*» eserindeki beyanı üzere, Çinliler tarafından kaydedilmiştir. Müslümanların Çin'in ne kadar derinliklerine nüfûz ettikleri sarîh olarak bilinmemektedir.

Hız. Ali devrinin halîfelik savaşları yirmi yıl kadar devam etmiştir. Bu durgunluğu tâkiben 'Abd'ul-Melik ve oğlu el-Velîd zamanında memlekete istikrar gelince yeni bir yayılma dalgası zuhûr etti. Dikkati çeken bazı küçük hâdiselere bu vesîle ile temas edilebilir :

Türkistan'daki bir kumandan bir gün Çin elçisini kabul etti. Mevsim kıştı. Müslüman olan bu kumandan elçiyi açık havada kabûl etmişti ve sanki çok sıcakmış gibi üzerinde ince bir gömlek mevcuttu. Elçinin soğuşa tahammül edemediğini görünce ateşin içini ısıtmakta olduğu bir kapalı çadıra geçtiler. Kumandan bu defa kürk giyindi, ateşe çok yakın oturdu ve hiç de terlemedi; halbuki sıcak Çin elçisini nerede ise öldürüyordu. Bunu rivayet eden şunu ilâve ediyor : Çin elçisi dönüşünde Çin imparatoruna şöyle dedi : «Ne soğuşun ve ne de sıcakın tesir edemediği bu şeytanla sulh yap». Râvi sonra şöyle bitiriyor : «ve imparator bu tavsiyeye uydu».

Çin kaynakları, bir Mi-ra-lo-mi-no So-li-man'la yapılan temaslardan bahsederler. Bretschneider bunun Abbâsî Halifelerinden Emîr'ül-Mü'mînîn Süleymân'a atıfta bulunduğunu ileri sürer⁷.

Abbâsî Hilâfetin son devrinde Sâmanî'ler doğu Türkistan'da ve Mâverâ'un-Nehr'de çok iyi bir valilik silsilesi geliştirdiler. Fâtımîlerin resmî memurlarından al-Kâdî al-Raşîd, Çin elçisini Samânî oğullarından bir prens tarafından kabulü ile alâkalı çok uzun bir tavsîf kaydeder⁸. Elçi

7 Adı geçen eser.

8 *al-Zahâ'ir va 'l-Tuhaf*.

geriye doğru son yirmi yıl da dahil olmak üzere vergi isteyen ve ademi kabûl halinde işgalle tehdit eden bir ultimatom getirmişti. Sâ mân oğullarından olan prens, elçiyi korkutmak istedi. Böylece Semerkand'a varışında elçi göz kamaştırıcı silâhlarla mücehhez ve göz alabildiğine büyük bir ordu ile dolu bir orman buldu. Huzûra çıkma sırasında saray kapısından kabûl salonuna kadar iki sıra halinde sıralanmış ve bakıcıları tarafından zincirlerle muhâfaza altında tutulan arslanlar ve kaplanlar vardı. Prens kendisi iki tarafında sâkin sâkin oturan iki yavru arslana sahipti. Yarı ölü halindeki elçi, kraliyet tahtına yaklaşınca prens şöyle bir işâret etti ve iki arslan elçiye çullandılar; elçi bayıldı ve ikâmet ettiği yere taşınmak zorunluluğu doğdu. Prens tarafından tâyin edilen müteakıp görüşme gününde de aynı şeyler oldu. Üçüncü sefer elçi, âmme huzurunda ihtişam içinde değil de hususî olarak kabul edilmesini ricâ etti. Tabiidir ki kendisi tarafından getirilen esas mesajı prense teslim etmeye cesaret edemedi ve sadece Çin imparatorunun selâmlarını sundu. Mâmafih prens ona şunları söyledi : «Kendi efendine ordumdaki askerlerin muazzam adedini ve benim Bağdad'daki kudretli Abbâsî Halifesinin mütevâzi hadimlerinden bir hadim olduğumdan başka bir şey haber verme. Bu Abbâsî Halifesi o kadar kudretlidir ki eğer o size taarruz etmeye karar verse ardıcıları henüz Bağdad'da kışlalarını terketmemişken öncüleri Çin bölgesine girmiş bulunurlar»⁹.

Kültürel Münasebetler

Şimdi İslam-Çin münasebetlerinin daha hoş taraflarına geçelim. İlimde ve Arap diliyle alakalı ilmi çalışmalar hususunda eski hiç bir milletin Müslümanları aşamayacağını kabûlde garplı âlimler müttefiktirler. Gerek Bağdad ve gerekse İspanya şehirlerinin yağma edilmeleri sırasında yazmaların yığınlarla imhâlarına rağmen bir milyondan az olmayan bir adede yazmalar günümüze kadar gelmiştir. Düşüncelerini dünya okuyucularına sunmak için bir çok milletler ve din grupları Arap dilini kullanmışlardır. İspanya'dan Çin'e kadar kesilmeksizin uzanan ve üç kıt'ayı içine alan bütün İslam memleketlerinin resmî dili olduğu için Arap dilinde her nevi ilim ve hattâ her nevi dinlere ait bilgi veren kitaplar yazılmıştır. Bu muazzam eserlerin ortaya çıkış hadisesinin sebebi ne idi? Eski Yunan'da ve Roma'da yazı için parşömen kullanılıyordu ve bu hem pahalı ve hem de nâdir idi. Müslümanlar daha ilk gün-

⁹ Metnin tam tercümesi ve münakaşası için şu makaleme bakınız : «Nouveaux documents sur l'Iran médiéval», Pensée Chi'ite, Paris, No. 9, 1961.

lerde Çinlilerle temasa geçer geçmez, hemen kâğıt fabrikalarını kurma ve işletmede bazı köleleri istihdam ettiler. Derhal bu fabrikalar geniş İslam imparatorluğunun her tarafına yayıldı ve tatbikatta her şehir kendine has kâğıt imal eden müesseselere sahip oldu. Kâğıt o kadar ucuzladı ve o kadar çoğaldı ki söylemek istediklerinin hepsini yazmaktan kâğıt fiatı en fakir yazarı bile alıkoyamadı. Hılâfeti esnasında bir gün Kûfe'nin büyük Câmiinin kürsüsünden hitâbeden Hz. Ali'nin şu sözünü kim hatırlamaz : «Benim bütün bildiklerimi bir dirheme (gümüş para) satın almak isteyen kimse var mıdır?» Dinleyenlerden bir tanesi bir dirheme bir miktar kâğıt almak için pazara koştu ve Hz. Ali, kaynaklarda açıklanmayan günler boyunca ona bazı şeyler imlâ ettirdi. Orta Çağ boyunca Müslümanlara ait ilimlerin muazzam yayılışının Çin'de keşfedilen bu kâğıt sayesinde olduğu görülebilir. Müslümanlar onlara müteşekkirdirler. Orta Çağ Müslümanlarının kitapları çoğaltmada istifade etmedikleri bir diğer Çin keşfi daha vardır ki bu, modern garp ilminin her tarafa yayılmasında pek çok şey borçlu bulunulan kitap basma ameliyesidir.

Müslümanların orta çağdaki gelişmişlikleri iktisadî refahlarında da kendini gösterir. Müslüman tâcirler yelkenliler ve kervanlar vasıtasıyla dünyanın her köşe bucağını gezmişlerdir. Basra'dan ayrılan yelkenlilerin Doğu Çin limanlarına uğramalarının bilinmesi yanında İskandinavya'da ve diğer Kuzey Avrupa bölgelerindeki kazılarda bulunan binlerce arap meskûkâtı, onların iktisadî faaliyetlerinin unutulmuş bir bölümünü işaret eder. Onlar Kolombus'tan çok önce Amerika'ya gitmiş ve kendi isimlerini en azından Brezil (çok iyi bilinen bir berberî kabile adı olan «Birazâleh'ye mensup kimse» manasına gelen bir kelimedir) ya da bırakmışlardır¹⁰. Bu seyahatlar, Arapların *bayt al-ibrah* (iğne, gösterge kutusu) dedikleri pusulanın kullanılması sâyesinde mümkün oldu. Bu da bir Çin keşfidir.

Müslüman ülkelerinde dâima büyük takdir gören Çin kapları ve por-selenleri hakkında bir iki söz söyleyerek makalemizi bitirmek yer israfı olmayacaktır. Bu kapların bazıları zehiri açığa vurduğundan gayet tabii olarak krallar ve yüksek zevat tarafından pek aranır oldular. Eğer Çin sanayii Müslümanları cezbetti ise, Çin tarihi de cezbetmiştir. Raşîd'ud-Dîn Han tarafından hazırlanan meşhur dünya tarihinde iki klasik Çin

10 Bu mevzuda şu makaleme bakınız : «Les Musulmans en Amérique d'avant Christoph Colomb», France-Islam, Paris, no 11-14, 1968; Adı geçen makalenin türkçe tercümesi, Kemal Kuşçu tarafından yapılmış ve neşredilmiştir.

tarîh eserinin tercümesine dayanan bir Çin tarihi kısmı mevcuttur. Çin hakkında Müslümanlarca meydana getirilen en mühim eser belki de Çin'de hayat üzerinde hakîki bir ansiklopedi olan ve Ali Akbar'e ait bulunan *Hıtaş-Nâme*'dir. Geçenlerde Çinli bir talebe sonradan Taipeh'de neşrettiği bir tezle Ankara Üniversitesi'nden bir doktora payesi almıştır. Ancak bu daha sonraki devrelere ait bir meseledir ve biz İslâmın ilk devriyle yazımızı sınırlandırmak istedik.